

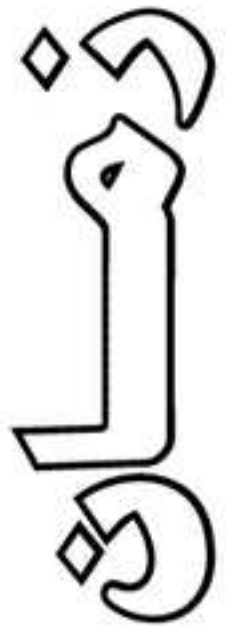

زمان و هزر (په یوه ندى و ژیکجودابوون)

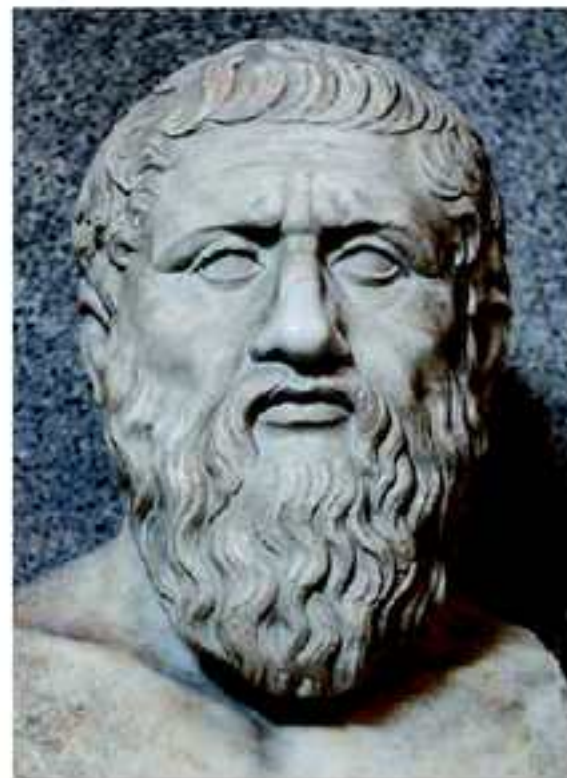
م.ه. نزار سلمان تاهر
زانکویا زاخو/فاکولتیا زانستین مرؤفایمتی/ پشکا زمانى كوردی

پیشه کی:

ههلبهت؛ زمان و هزر وه کو دوو ته وه رین سهره کی روله کی مه زن دناڅ ژيانا مرؤفاندا دگریت و ههر ئیکى ژوان کاریگه رى و نه کتیشیا خوه ل سهر رهوش و وه رارا مرؤفان ههیه ،بینگومان نهڅ باه ته مژاره کا به رفهه ب خوهڅه دگریت و خوه دکیشیته دناڅ رهه و ریشالین فهلسه فی دا ، لى مه ل گوره یی تینگه هه شتتا خوه بوڅی باه تی و ل دویش ژیده ر و زانیاریین ل بهر دهستی مه که تین ، مه نازرانديه و راسته سهرکریه . برهنگه کی گشتی مه نهڅ باه ته ل سهر دوو ته وه رین سهره کی دابه شکریه . ته وه رى ئیکى ؛ مه ل ژیرڅی ناڅونیشانی وه شانديه (ههلوپستی ژیکجودابوونى: کو دبیته ههلوپسته کی کلاسیکی و نایدیالی) و دناڅی ته وه رى دا ، مه دیتنن چوار زانا و فهیله سوفان نمایشکرینه کو بوچوونین وان ل گه ل هندينه که زمان و هزر د ژیکجودانه . ته وه رى دووی ؛ مه ل ژیرڅی ناڅونیشانی نازرانديه (ههلوپستی په یوه ندى کرنى کو دبیته ههلوپستی نوی و ههڅچه رخ) و دناڅی ته وه رى دا مه دیتنن سى زانا و فهیله سوفان نمایشکرینه . ههلبهت نه بهس څان زانا و فهیله سوفان نهڅ باه ته هه لکولایه و گه له کین دیتر هه نه ، لى ههر وه کو به رى نهو مه گو تى ل گوره یی ژیده رین ل بهر دهستی مه ، نه م شیاینه څی باه تی راسته سهرکه یین و ل دو ماهیکی ژى نه م گه هه شتینه چهنه نه نجامه کان .

سه بارهت سرؤشتى په یوه ندى دناڅه را زمانى و هزرى دا و ب رهنگه کی گشتى ، نه م د

شیین دوو ههلوپستان ل دورڅی باه تی بنازریین ، کو نهڅ ههر دوو ههلوپسته یان بوچوونه بووینه به رى بنیاتی ژ بو دهستنیشان کرنا سرؤشتى په یوه ندى و ژیکجودابوونى دناڅه را زمانى و هزرى دا :

۱- ههلوپستی ژیکجودابوونى: کو دبیته ههلوپسته کی کلاسیکی و نایدیالی:

۲- نهفلاتون: نهفلاتون جوداهیی دنیخیته دناڅه را څان ههر دوو جیهانان دا:

ئیک: جیهانا نایدیالی: کو بریتیه ژ جیهانه کا ریالیستی

روگه ه

ورزیه، بویته ی د دهنه فهکولین و ودرکیرانین مرؤفایمتی و زانستی

ژماره ۲ - ۳
پاییزا ۲۰۱۱ - زفستانا ۲۰۱۲

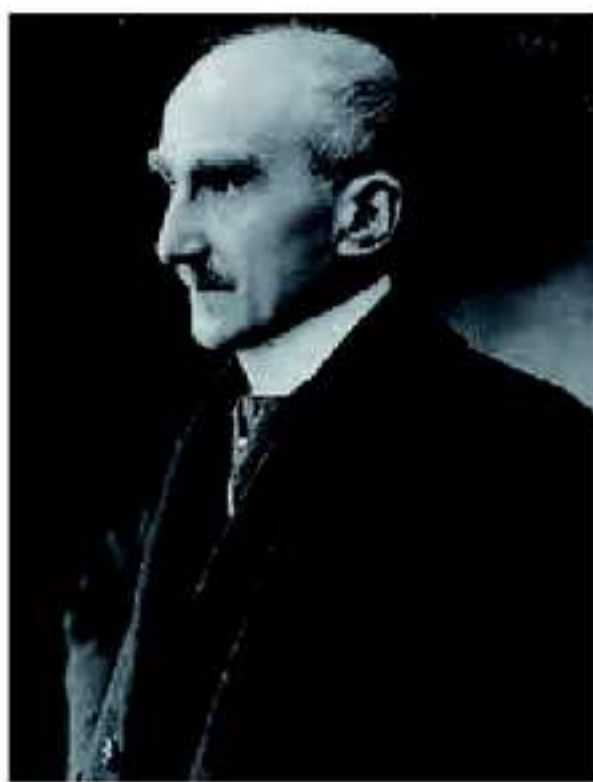

د بیته جیهانه کا عقلی و هزری نانکو (هزرن ئایدیالی) دناڅدا هه نه، و دیسیان ل دویڅ بوچوونا ناقبری دبیته جیهانا راستیین ره ها و ته مام.

دوو: جیهانا هه سستیپیکری: کو بریتیه ژوی جیهانا کود پله کا نزدا هاتیه دروستکر، چونکی د بیته جیهانا (اشباه الحقائق) و سیبه ری (هه سستیپیکری و جیهانا مه تریالی) (۱).

زمان دهر برینی ژوان تشتان دکه ت کو دناڅ جیهانا هه سستیپیکری دا هه ی، و ژ بهر قی چهندی نه فلاتون د بیثیت، هزر بهری زمانیه (۲)، نانکو هزری هه بوونه کا نه نتولوژی بهری زمانی هه یه و ژ قی بوچوونی خویادبیت کو په یوه ندی کا ژیکفه بوونی و سه ربه خویی دناڅ به را وندا هه یه نانکو هه ر ئیک ژوان زمان و هزر د سه ربه خونه و هه ر ئیک ژ یادیتتر جودایه (۳). کوگه ها هزران ل دهڅ نه فلاتونی بریتیه ژ جیهانا ئایدیالی و هزرن ره ها موتله ق لقی جیهانی هه نه و نه هزره و د بی په یقن، چونکی ژبیاتی زمانی بو جیهانا هه سستیپیکری دزقریته هه و د نه جامدا زمان د بیته ئالافه کی دهر برینی بو هزره کی کو نه و هزره بهری وی هه یه دناڅ جیهانا نمونه یی دی (۴).

ب (بیرگسون Bergson):

ژ بهر کو قی فه یله سو فی باوه ری ب هندی هه بوو کو هزر: نوینه راتیا جیهانا ناڅه کیا مروقی دکه ت و زمان خودان مورکه کی دهره کیه چونکی گرنیابی جه سته یی مروقیه، نه قجار جوداهی د ئیخیته دناڅ به را هزر و زمانی دا (۵). و ب دیتنا ناقبری، هزر بهری زمانیه و د بیثیت: نه م نه شیین برهنگه کی ته مام و کامل دهر برینی ژ هه سستیپیکری گیانیین خوه بکه ین، نه قجار ژ بهر قی یه کی هزر یا بهر فره ه تره ژ زمانی (۶). ناقبری ژ بو پشتگیریکرنا بوچوونا خوه گلهک بهلگه یان د ئینیت و ئیک ژوانا د بیثیت: گلهک جاران هندهک تشت دهینه دناڅ میشکی (الژهن) مروقی دا، بهلی مروقی نه شیت دهر برینه کا گونجای بو بیینیت و دهر بریت (۷).

ت (دیکارت Descartes):

بدیتنا دیکار تی زمان و هزر ژ دوو سروشتین ژیکجودانه، زمان خودان مورکه کی هه سستیپیکری و ماددیه بهلی هزر خودان مورکه کی گیانی و زهینیه و د نه جامدا نه م دشیین بیترین، په یوه ندی دناڅ به را زمانی و هزری دا بریتیه ژ

روگه ه

ورزیه، بوپته ی د دمه هه کولین و ویرکیرانین مروقیه تی و زانستی
ژماره ۲ - ۳
پاییزا ۲۰۱۱ - زقستانا ۲۰۱۲

په یوه نډیه کا ژیکجودابوون و سهر به خو بیا ههر ئیککی ژوان ول څیره (اسبقیه) نانکو پیشیاتی بو هزری دزقریته څه (۸).

پد (شوپنهاور-Shopenhaouer):

نهم د شیین بوچوونین څی فهیله سو فی ب څی رهنگی خواری پوخته کین:
 - هزرل وی دهمی دمرن، دهمی کو دهینه بهرجه سته کرن دناڅ په یقانداندا.
 - هزری (اسبقیه) نانکو پیشیاتی بهری زمانی هه یه.
 - زمان ب تنی تالاقه که و دهر برینی ژ هزری دکه ت.
 - هزریا بهر فره تره ژ زمانی.
 - په یوه نډی دناڅ بهرا هزری و زمانی دا په یوه نډیه کا ژیکجودابوونیه (۹).

۲. هه لو بستنی په یوه نډی کرنی کو د بیته هه لو بستنی نوی و هه څچه رخ:

ل دی سوسیر (De Saussure):

ناقبری ب څی رهنگی بوچوونا خوه لدور څی بابه تی دهر دبریت: نهم د شیین زمانی مینا ههر دوو رویین کاغه زه کا پارهی ب لیکچوونین، روی د بیته هزر و پشت د بیته زمان و نهم نه شیین رویی کاغه زی بیرین بیی کو د هه مان دهم دا پشتا کاغه زی ژی بیرین. نانکو د بیاتی زمانی ژیدا، نهم نه شیین دهنگی ژ هزری دابرین یانژی هزری ژ زمانی دابرین (۱۰).
 ژڅی بوچوونا سوسیری نهم د شیین فان دیتنان ژی ب هه لینجینین:
 - هزر یا تاشکه را نینه و بریکا زمانی دهیته رو نقه کرن و بیی زمانی! هزر نه شیت برهنگه کی ته مام و تاشکه را بهیته بهرجه سته کرن.

سوسیر هزری ب پیکهاته کا مژداریی د لیکچوونیت و تاکو نه څ پیکهاته دهر برینی ژ خوه بکه ت، نه څجار پیدقیه بهیته پرتکرن بو هندهک دانه یین بچویک و تاشکه را، و په یقین زمانی ب څی کاری رادبن. و ژڅی بوچوونا ناقبری خو یاد بیت کو په یوه نډی دناڅ بهرا و اندا هه یه و نهم نه شیین باسی ئیککی ژوان بکه یین بیی کو باسی یی دیتر نه که یین (۱۱).

بە میرلۆ پونتی (Merleau-Ponty ۱۹۰۸/۱۹۶۱):

دییژیت: پەییوهندیەکا دیالیکتیکی دناقبەرا زمانی و
هزری دا هەییە و ئەم نەشیین و د هەر رەوشەکی دا بیت:
زمانی و هزری وەکو دوو بابەتین ژیکجودا بەژمیرین.
چونکی زمان و هزر پینکەتەکا هەقگرتی و هەقدهمی
دروستدکەن(۱۲).

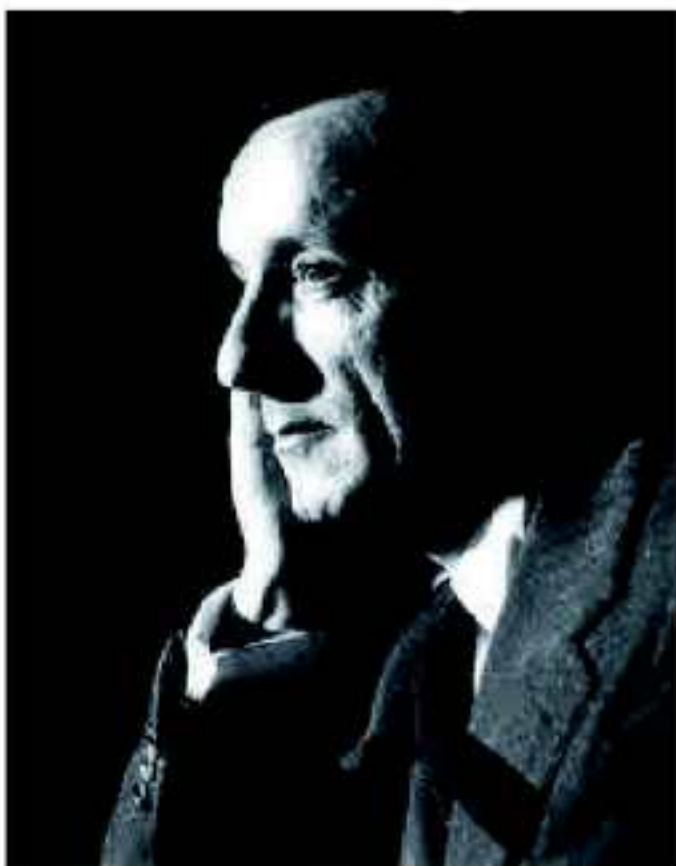
و ئەم نەشیین بیژین، کانی کیژ وان بەری یا دیتەرە و
پەییوهندیەکا بەیژ دناقبەرا واندا هەییە، و ناخبری ژ بو
پەسەندکرنا گوتنا خوێن بەلگەیین خواری د ئینیت:
ئەو پەییوهندیەکا دناقبەرا هزری و زمانی دا هەیی نەو وەکووی
پەییوهندیەکا یا کو دناقبەرا ناگری و دوکیلی دا هەیی.

- ئەم نەشیین ناخفتنی بکەینە نیشانەک ژ بو هەبوونا هزری هەر وەکو پەییوهندیەکا دوکیلی ب
ناگریقە هەیی، و هەر ژقی روانگەکی ناخبری رەددا هندی دکەت کو هزر بەری زمانی هاتیە و
دیسان رەتدکەت کو پەییوهندیەکا ژیکجودا بوونی دناقبەرا واندا هەییە

- پەییوهندی دناقبەرا زمانی و هزری دا بریتیه ژ پەییوهندیەکا(قماهی و تداخل) نانکو هەر ئیک
ژ وان خوێن ناخیی دیتەر دگریت و هزر ژ پەشقان دەینە وەرگرتن و پەیف ژی د بیتە رۆلەتی
دەرەکیی هزرییە.

- ل دەمی مەرۆق پروسا بیرکرنی دکەت، ئەقجار ئەم بیرکرن پەشقان ب سانا هیتر دکەین ژ بیرکرن
هزران، ئەقچەندە ژی رامانا هندی ددەت کو دشیاندا نینە کو بیرکرن ل هزران بەیژتەکرن بیی
پەیف و ل دویق قی چەندی ئەم دشیین بیژین کو ناخفتن نەبتنی ئالاقەکی دەریرینییە ژ هزران،
بەلکو دبیستە هزر بخوێ و دناقالبی زمانی دا دەیتە نواندن و بەرجەستەکرن.

- دەنگ رامانی دناقخوێدا هەلدگرن و پەیف بخوێژی تینکستەکی خودان رامانە و هیزمەندی
زمانی د هندیایە کو تا چ رادە ئەق زمانە دەلالەتی ل
ناقخوێ هەدگریت(۱۳).

تە (ادوارد ساپییر ۱۸۸۴/۱۹۳۹):

ئەقی زانای ل نیقا ئیکی ژ سەدی بیستی ئەق بابەتە
نازراند و هەلکولا، ئەوژی دەمی کو زمانقان و زانایی
ئەنتروپۆلۆژیی ئەمیریکی (ساپییر ۱۸۸۴/۱۹۳۹)
دەست ب قەکۆلینا کر ل سەر: بابەتی پەییوهندیەکا زمانی
ب شارستانیەت و جفاک و هزریقە. پاشی قوتابی
وی(ورف ۱۸۹۷/۱۹۴۱) ئەوی گرنگی ب گرنگی ب

رووگەھ

وززیە، بویتە د دەتە هەکوئین و
وێرگێرانین مەرۆقاییەتی و زانستی
ژمارە 2 - 3
پاییزا ۲۰۱۱ - زستانا ۲۰۱۲

زمان و شارستانییه تا هوزین هندیین سور دایه و ناقبری لسه ره همان بۆچوونا ماموستایی خوه دچوو، ههردووکا پیکه شه کولینهک نه جامدا و پشتی هینگی هاته نیاسین ب (گریمانا ورف ساپیر) و ناقه رۆکا بۆچوونین وان ته وه کو: ته و زمانی پئی د ناخفین وی شیوازی ده ستیشاندکته پئی کو ته م پئی هزر دکهین.. و زمانین مروقی پئی د ناخفیت ل دویف جورا و جوریا زمانان، شیوازی تیگه ههشتنا جورا و جرو دکته..

ل دویف گریمانی دشیاندا نینه زمان و هزرا مروقان بهینه ژیکجودا کرن چونکی زمان هزرا ناخفتن و گوتنی بخوه دروستدکته. لایه نگیرین وان نمونه بو سه لماندنا قی تیوری د نینن: نیک ژ وانا نمونا به فریبه (۱۴).

ته انجام:

- ههلبهت ته نه انجامین نهۆ دی باس کهین نه ژ دیتن و هه لینگانین مه یین کهسی و نوینه ، به لکو ته نه انجامه هه می بهری مه و دناق ژیده راندا هاتینه باسکرن:
- ۱- زمان و هزر، روله کی مه زن و سه ره کی دگیرن دناق ژیا نا مروقی دا.
  - ۲- چ ریکه فتن دناقه را بوچوونین زمانان و فه یله سو فاندان بنن لدور ، په یوه ندی و ژیکجودا بوونا زمانی و هزری
  - ۳- و هندهک زانا پشتگیریا هندی دکهن کو زمان و هزر د ژیکجودانه و و هه ر نیک ژ وان وه کو تشتهک سه ر بخو کار دکته.
  - ۴- هندهک زانایین دیتر وه سانی بو دچن کو به یوه ندی دناقه را زمان و هزری دا هه یه و هه ر نیک ژ وان ته مامکه را یادیتره

دههمان و ژیده ر:

- ۱- بسام محمد لطفی: المشکلة الجزئية الثانية (اللغة و الفكر): <http://www.onefd.edu.dz>
- ۲- نژیار تدریس ده حلینه وی: زمان و هزر. گو قارا قه باغ، ژماره (۵)، زقستانا، ۲۰۱۱، پ ۱۳
- ۳- بسام محمد لطفی: ژیده ری بهری.
- ۴- د. احمد شفیق الخطیب: قراءات فی علم اللغة. دار نشر للجامعات، القاهرة، الطبعة الاولى، ۲۰۰۶، ص ۱۲-۱۳.
- ۵- نژیار تدریس ده حلینه وی: ژیده ری بهری، پ ۱۳.
- ۶- نبیل مسیعد: فی اللغة و الفكر: من موقع: <http://www.nabilmasad.edu.ed>
- ۷- هه مان ژیده ر.
- ۸- بسام محمد لطفی: ژیده ری بهری.
- ۹- هه مان ژیده ر.
- ۱۰- علی ناصر کنانه: اللغة و علائقیاتها. منشورات الجمل، بغداد بیروت، ۲۰۰۹، ص ۸۰.
- ۱۱- بسام محمد لطفی: ژیده ری بهری.
- ۱۲- علی ناصر کنانه: ژیده ری بهری، پ ۷۹-۸۰.
- ۱۳- بسام محمد لطفی: ژیده ری بهری.
- ۱۴- نژیار تدریس ده حلینه وی: ژیده ری بهری، پ ۱۳.

زمان و هزر

رووگه ه

ورزیه، بویته ی د دته شه کولین و ودرگیرانین مروقیامتی و زانستی

ژماره ۲ - ۳

پاییزا ۲۰۱۱ - زقستانا ۲۰۱۲